

**«ПИТИ МИ СЯ ХОЧЕ ПОКУШАЮ ЧЕРНИЛА»:
ЗАПИСЫ ЁСХОДНЕСЛАВЯНСКИХ ПЕРАПИСЧЫКАЎ
У КНИГАХ XVI–XVII стст.**

П. Д. Скурко

Нягледзячы на з’яўленне кнігадруку, рукапісная кніга была ў выкарыстанні да к. XVII–пач. XVIII стст., прычым як ВКЛ, так і ў Расіі. Яна каштавала меней у некалькі разоў, адначасова, моцнай заставалася традыцыя перапісвання [1, с. 235]. У XV–XVI стст. папера канчаткова выцесніла пергамен (вырабленую цялячую скуру), хаця паперу з Еўропы сталі завозіць раней, у XIV ст. Пісалі на ёй чарнілам і кінавар’ю, з дапамогай гусіных пёраў. Кнігі абкладаліся вокладкамі з дошак, абцягнутых скурамі. Вокладкі часам аздабляліся цясненнем, металічнымі накладкамі, аздабленымі рэльефным малюнкам [2, с. 10].

Рукапісныя кнігі замаўлялі скрыпторыям пры манастырах або спецыяльным перапісчыкам [3, с. 33]. Таксама кнігі перапісвалі і асобныя свецкія майстры. Ужо ў Сярэднявеччы ў Кіеве, Ноўгарадзе пачала складацца асобная праслойка кнігапісцаў-рамеснікаў [4, с. 30]. Здаралася, што перапісчыкаў у кнізе было два ці тры (гэта можна выявіць па почырках), кожны рабіў сваю частку працы, а ў канцы аркушы сшываліся ў кнігу. Калі з XI ст. кніга, рукапіс – гэта найчасцей дзяржаўная, княская замова, то пазней, к XVI ст., яна становіцца замовай прыватнай. Справа перапісчыка ў грамадстве цанілася: шанавалі працу, уменне і час, укладзены ў напісанне кнігі. Безумоўна, пісары – царкоўныя і свецкія – стваралі прадукт і атрымлівалі грошы для сябе ці манастыра. Аднак матывацыі пісара былі не толькі меркантильнымі. На гэта паказвае прыклад Юрыя Алелькавіча, слуцкага князя, які ўласнаручна перапісаў Евангелле ў 1581 г. і ахвяраваў яго слуцкаму манастыру дзеля ўратавання сваёй душы і памяці бацькоў. У тэксе Евангелля Юрый Алелькавіч сціпла не пакінуў сваіх каментароў і подпісаў. Аднак пра ўчынак “княжа благочестівое Слуцкое” паведамляюць запісы манахаў [5, с. 36–37].

У Расіі перапісванне кніг у XVI ст. стала значна больш рэгламентавана, чым у ВКЛ. Гэта адбылося па рашэнні Стаглавага сабору 1551 г. Пісцам, якія “па гарадах” кнігі пішуць, было загадана пісаць “з добрых перакладаў”, а затым правіць, а няпраўленыя не прадаваць. У выпадку парушэння закона пакаранне чакала і перапісчыка, і пакупніка “няправільнай” кнігі. Іх патрабавалася забіраць, правіць і аддаваць у цэрквы, што маюць у тым патрэбу [6, с. 55]. Таму перапісчыкі вымушаныя былі рабіць прыпіскі, напрыклад: “писана... з добрых переводов честных монастырей... и с перевода преподобного

отца нашего святого старца Корнилия Комельского; а перевод книга его руки; а правлена на Москве” (1592 г.) [7, с. 124]. Яшчэ адной праявай дзяржаўнага ўмяшальніцтва ў перапісную справу з’яўляліся паборы кніг па манастырах, напрыклад, для перасылкі ва ўзятую Казань у 1555 г. [6, с. 56].

Перапісчык часта пакідаў у творы свой след: подпіс, каментар, распіс пярэ. Свае словы перапісчык устаўляў найчасцей у канцы, радзей у пачатку ці ў сярэдзіне кнігі. Прыклад уступнага слова сустракаецца ў спісе Іпацьеўскага летапісу: “Сию книгу списа Марко Бандур, законник и послушник монастыря святого Николы пустынника. И с повелением в богу превелебного отца Исаия Трохимовича игумена на тот час Никольского в року 1651 месяца мая скончася дня 17”. Ніжэй – запіс пра смерць перапісчыка: “Вечная память нехай будет в небесах брату нашему Марку за поднятые пращи в написанию тое книжки, который преставился року 1654, марта 15 дня” [8, с. 305].

Часам перапісчык запісваў пэўныя рэлігійныя формулы (“Слава Богу и пресвятой его матери. давшему зачало и конец”; “Христос начало и конец всякому делу благу”) [3, с. 164, 110–111]; афарызмы (“Блажен человек, иже всякого человека равно возлюбил может”) [3, с. 110–111]; звароты да чытачоў (“Отцы брате чтите а не клените. клятва бо яко орля. где хочет, там сяде. а где не хоче там не сяде” або ““а хто буде сия книги чести (чытаць. – *аўт.*). чтите их щадячи. а вас господь бог пощадит в день судный”) [3, с. 215, 114]. Часта пісары ў заключным слове перапрашалі за памылкі і ўсяляк прыніжалі сябе. Тут дарэчы прывесці запіс на кнізе Грыгорыя Сінаіта 1614 г., зроблены жанчынай – пісаркай Акулінай, якая перапрашае за памылкі “понеже есмь сосуд немощи и жена грешна – при мирстем сложении житие теку. К сему же имам супруга и чада ему...” [4, с. 79]. Аднак даследчыкі зазначаюць, што такая традыцыя аўтарскай сціпласці ідзе яшчэ ад антычных аўтараў. Такім чынам аўтар ці перапісчык як бы вызваляў сябе ад адказнасці за напісанае. Такое кляйменне сябе лічылася не проста традыцыяй, але правілам добрага тону. Сярэднявечныя аўтары лічылі, што толькі Бог з’яўляецца сапраўдным стваральнікам, і ў параўнанні з ім яны “недастойныя”, “невукі” і г. д. Аўтары эпохі Адраджэння перанялі гэтае выражэнне аўтарскай сціпласці. [9, с. 52, 57].

Аднак новая эпоха прыўнесла новае ўспрыняцце кніжніка (як аўтара, так і перапісчыка): ён ужо не хавае сябе, а, наадварот, ганарыцца сваім інтэлектам і вынікамі сваёй працы, адмыслова занатоўвае на кнізе сваё імя. Як і аўтары, перапісчыкі падпісваліся: і лаканічна (“Конец раб Божий Семион”) [3, с. 133], і “велеречиво” (“священницы, і дьякони чтите, исправляйте, і благославите, а не клените, мене илю

многогрешного”) [10, с. 176]. Услед за перапісчыкамі друкары зазначалі ў выданні, што “книга... з Божию помощю справлена”, напрыклад, “доктором Франциском Скориною с Полоцька” або “Доконан ест акафист... працею и пилностию доктора Скорины Франциска с Полоцька града” [10, с. 443, 459].

Новае самаўспрыняцце аўтара ды перапісчыка тэксту было звязана з новым успрыняццём самога тэксту кнігі. Стаўленне стала прасцейшым, тэкст перастаў лічыцца сакральным. Пісар мог проста ў кнізе паспрабаваць пяро (“ці добра піша”), мог запісаць сваю думку (“Рад заяц избежав тенета (сілкоў – *аўт.*), так писар рад последней строце”) [3, с. 69]. Перапісчык мог нават пажартаваць. Напрыклад, у мінеі святочнай другой чвэрці XVI ст. пасярод кнігі рукой перапісчыка выведзена: “Пити ми ся хоче покушаю чернила” [3, с. 274]. Усе словы захавалі сваё значэнне, толькі “покушать” у старабеларускай і стараўкраінскай мовах абазначала “паспрабаваць”.

Рабілі і запісы дакументальнага характару з указаннем фундатара перапісанай кнігі або пакупніка: “напісана бысть сия книга ... повелением раба божия іерея феодора...” [3, с. 107]; “исписася сия книга... за накладом и пилностю Василиком Богоносикам... ино где погреших словом умилно прошу простите” [3, с. 191]; “... сия книга именем апостал тетр рукою моею грешною Юрий попович трушовский, а купил ей раб божий Филипп и раб божий Михаил за свое здравие и за отпущение грехов своих, и своих родителей и придал ей до храма святого Михайла. А вы отци чтите справляйте а мене грешнаго не клените” [3, с. 93]; “Пожалуй, Иван Яковлевич, заплати за работу за письмо потетратно, сорок 4 алтына (*алтын=3 копеек*). На тебе донять 70 рублей (*рубель=100 копеек*) и 10 полтин (*полтина=50 копеек*) за бумагу” [11, с. 30–31]. Выходзіць, папера была значна даражэйшая за працу перапісчыка: замоўнік мусіў плаціць 75 рублёў за паперу і менш за 1,5 рублі за працу.

Пасля перапісвання аркушы сшывалі, а кнігі перапляталі. Праца пераплётчыкаў (у ВКЛ называліся інтралігатары) высока цанілася. Часам і яны пакідалі свой след на старонках кнігі. Так, на Пралогу XV ст. пераплётчык зазначыў: “Сию книгу переплетал Олексей Иванов сын Кобяков, лето 7053 (1544) месяца октоврия 1 ден” [6, с. 30]. У 1681 г. пераплётчык са Старой Ладагі заўважыў: “Сия книга, глаголемая Трефологий, имеет в себе служеб. глав 65, а листов 502, а переплетал сию книгу многогрешный поп Лев Иванов...” [6, с. 31]. У 1680 г. пераплётчык напісаў на спіску Апостала Івана Фёдарова: “Сию книгу оправил интрелигатор побужан на имя Андрей Коратовский рукою рукою власною” [3, с. 91–92].

Такім чынам, у Расіі і Вялікім Княстве Літоўскім звычай кнігапісання з Сярэднявечча перайшоў у Новы час (і захоўваўся да пачатку ХХ ст.). Гэта было выклікана таннасцю рукапісных кніг, з аднаго боку, а з іншага боку – паважлівым стаўленнем да традыцыі перапіскі кніг і працы перапісчыка. Перапісаная кніга ў большай ступені за друкаваную ўспрымалася як духоўная каштоўнасць. Самі перапісчыкі ўспрымалі сваю працу як важную для грамадства, што паказваюць пакінутыя імі кніжныя запісы.

Літаратура

1. Нікалаеў, М.В. Гісторыя беларускай кнігі: у 2 т. – Т. 1: Кніжная культура Вялікага Княства Літоўскага. Мінск, 2009.
2. Мелентьева, Ю.П. Эволюция понятий «чтение» и «читатель» в русской и западной традиции // Чтение как система трансляции духовного и культурного опыта: материалы Всероссийской конференции. СПб., 2009. С. 10–21.
3. Кириличні рукопісныя кнігі у фондах Львівскай навуковай бібліятэкі ім. В. Стефаника НАН Украіны: каталог. Т. 1. XI–XVI ст. / Уклад. М.М. Кольбух, Т.М. Гуцаленко, О.О. Дзьобан, та ін., Передм. М.М. Кольбух. Львів, 2007.
4. Розов, Н.Н. Русская рукописная книга. Л., 1971.
5. Доўнар, Л.І. Гісторыя беларускай кнігі. Мінск, 2012.
6. Слуховский, М.И. Русская библиотека XVI–XVII вв. М., 1973.
7. Кукушкина, М.В. Книга в России в XVI веке. СПб., 1999.
8. Описание рукописного отдела и старопечатных книг библиотеки Минского церковно-археологического комитета / А. Снитко. Вып. 1. Мн., 1909.
9. Кавалёў, С.В. Літаратура Вялікага Княства Літоўскага XVI–пачатку XVII ст.: феномен культурнага памежжа. Мінск, 2011.
10. Немировский, Е.Л. Славянские издания кирилловского (церковнославянского) шрифта, 1491–2000. М., 2009.
11. Немировский, Е. Л. Книги кирилловской печати 1551–1600. М., 2009.

МАЗУРОВ КИРИЛЛ ТРОФИМОВИЧ – ПАРТИЙНЫЙ И ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ДЕЯТЕЛЬ

Р. И. Тырсенко

Белорусский партизан и бескомпромиссный партийный деятель. В Беларуси отмечают 100-летие со дня рождения одного из самых принципиальных отечественных лидеров советской эпохи Кирилла Мазурова. Выходец из самой глубинки Беларуси, Мазуров К.Т. сумел занять достойную нишу в истории Советского государства.

До сих пор не написана полная биография К.Т. Мазурова, а в ряде публикаций содержатся неточности и ошибки. Единственным содержательным источником в изучении личности Кирилла Трофимовича является его книга, которая носит название «Незабываемое», она была издана в 1984 году (выдержала четыре издания). Особое внимание при озна-